

Araştırma Makalesi / Research Article
AKSARAY GÜZELYURT'TA BÜYÜK KİLİSE CAMİİ
(HAGİOS GREGORİOS THEOLOGOS KİLİSESİ)

Banu ÇELEBİOĞLU*, Ö. Faruk TUNCER, İsmet AĞARYILMAZ

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yıldız İSTANBUL

Geliş/Received: 07.01.2008 Kabul/Accepted: 05.06.2008

ÖZET

Hagios Gregorios Theologos Kilisesi, Anadolu'nun ilk yerleşim alanlarından Kapadokya bölgesinde bulunan Güzelyurt (Gelveri) yerleşiminin en önemli yapılarından biridir. Kilise, Ortodoksluğun kurucularından Aziz Gregorius'a adanmıştır. Hagios Gregorios Theologos Kilisesi, 1835 yılındaki, mimar Grégoire Madentzis tarafından yapılan restorasyon sırasında kaybolan eski kitabesine göre, 385 yılında İmparator Theodosius tarafından kutsal haç "TIMİOS STAVROS"a ithaf edilmiştir.

Hagios Gregorios Kilisesi inşa edildiği 385 yılından sonra önemli değişiklikler geçirmiştir. Bugün kilisenin ilk halinden kalan sadece apsis kısmındaki kalıntıdır. 1835 yılındaki restorasyon sırasında plan şeması değişmiştir. Hagios Gregorios Kilisesi, 1924 yılındaki mübadele sırasında camiye çevrilmiştir.

Kilise, bölgedeki diğer kiliselerin kaya oyma olması nedeni ile hem yapım sistemi, hem de taşıdığı kültürel kimlik açısından farklılaşır.

Anahtar Sözcükler: Bizans mimarisi, kilise, Gelveri, koruma, onarım.

HAGIOS GREGORIOS THEOLOGOS CHURCH IN GUZELYURT, AKSARAY

ABSTRACT

Hagios Gregorios Theologos Church is one of the most important monument in Güzelyurt at Cappadoce. It's dedicate to Saint Gregorios who's the founder of the Orthodox Church. According to the architect, who's responsible of the church restoration in 1835, Grégoire Madentzis, the church was built for he sacred cross "TIMIOS STAVROS".

The church is suffered important changes after 385, the year when it was built. Today, We can see only ruins of the apse. After the restoration works in 1835, the plan of the church is changed. The church was converted at a mosque in 1924. It's differentiate with it's system of construction and cultural identity.

Keywords: Byzantine architecture, church, Gelveri, conservation, maintenance.

1. GİRİŞ

Güzelyurt, Anadolu'nun ilk yerleşim alanlarından Kapadokya'nın güneydoğusunda yer alan, Aksaray iline bağlı bir ilçedir. Güzelyurt, tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış; bölgeyi Hattiler, Hititler, Medler, Persler, Kapadokyalılar, Roma ve Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar yurt edinmişlerdir. Hıristiyanlığın ilk yayıldığı zaman diliminde dini bir merkez olan

* Sorumlu Yazar/ Corresponding Author: e-mail/ e-ileti: bcelebi@yildiz.edu.tr, tel: (212) 383 26 32

Güzelyurt, bölgenin en önemli ailelerinden Gregorios'ların sahibi oldukları arazi üzerinde kurulmuştur. Kiliseye ismini veren Gregorios Theologos'da, Anadolu'da Ortodoks mezhebinin kurucularından olan önemli bir azıdır.

Önemli kültür varlıklarına sahip Güzelyurt içinde ve çevresinde birçok manastır ve kilise bulunmaktadır. Levides'e (1899) göre bölgede 200, Akakiades'e (1923) göre ise 300 kilise yer alır [1]. Bölgede yaşayan Rumların dini merkezi olan Hagios Gregorios Theologos Kilisesi, 1924 göçmen değişimine kadar kilise olarak kullanılıp, aynı yılda camiye çevrilmiştir.

2. KİLİSENİN KONUMU

Hagios Gregorios Theologos Kilisesi, Güzelyurt'un ilk yerleşim alanı olan Aşağı Mahalle'de yer alır[†]. Bölgede ilk olarak kilise çevresindeki kaya oyma mekânlara yerleşilmiştir. Mübadeleden önce Aşağı Mahalle'de Hıristiyanlar, Yukarı Mahalle'de ise Müslümanlar oturuyordu.

Şekil 1. Hagios Gregorios Theologos Kilisesi ve Aşağı Mahalle

Birçok şapel ve kilisenin yer aldığı Manastır Vadisi'ne de bu mahalleden ulaşılır. Bölgede kaya oyma, yığma ve her ikisinin de birlikte görüldüğü yerleşim birimleri bulunmaktadır. Kaya içi oyma birimlerin birçoğu ambar ya da ahır olarak, bazı düşük gelirli aileler tarafından ise hâlâ konut olarak kullanılmaktadır.

3. TARİHSEL GELİŞİMİ

Kilise, 1835 yılında mimar Grégoire Madentzis tarafından yapılan restorasyon sırasında kaybolan eski kitabesine göre, 385 yılında İmparator Theodosius tarafından kutsal haç "TİMİOS

[†] Akakiadis, bölgeyi Osmanlı Mahallesi olarak tanımlar.

STAVROS'a ithaf edilmiştir. Kilisenin üç kapısından birisinin üzerinde bulunan kitabede şunlar yazılıydı:

“Bu kilise, Bizans İmparatoru Theodosius tarafından inşa ettirilmiştir. İmparator, Gregorios Nazianzos eliyle bu haçın bir parçasını kiliseye hediye etmiştir” [2]*.

Hagios Gregorios Kilisesi yapıldığı 385 yılından sonra önemli değişiklikler geçirmiştir. Bugün kilisenin ilk yapım evresinden kalan sadece apsis kısmındaki kalıntıdır [3]. 1835 yılındaki restorasyon sırasında plan şeması değişmiştir. Restorasyon için gerekli olan izni, İstanbul'da yaşayan Rumlar, 1834 yılında bir ferman çıkartarak almışlardır.

Kilisenin narteksinin kapatılması, büyük bir olasılıkla kapının üzerinde yazan tarih olan 1896'da gerçekleşmiştir. *Parekklesionun* yapım yılının da aynı tarihte olduğu tahmin edilir. Hagios Gregorios Kilisesi, 1924 yılındaki mübadele sırasında camiye çevrilmiştir.

4. MİMARİ ÖZELLİKLER

4.1. Plan Şeması

Kiliseye giriş, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve 3.7x11.7 m. boyutlarında bir nartekstendir. Daha önce açık bir alan iken, 1896 restorasyonu sırasında kapalı bir mekân haline getirilmiştir. Mekanın taşıyıcıları olan dört adet 72 cm. çaplı dairesel kesitli sütun, restorasyon sonrasında kısmi olarak duvar içinde kalmıştır. Sütunların arası kapatıldıktan sonra orta aksa kapı, diğer aralıklara ise pencereler yerleştirilmiştir. Mekânın örtü sistemi üç adet haçvari tonozdan oluşur. Naosa geçiş, narteks girişinin aksındaki kapıdandır. Mekânın döşemesi dikdörtgen ve kare formu doğal taş kaplamadır.

Naos, 11.1x14.4 m. boyutlarında ve doğu batı doğrultusundadır. Nartekse ahşap doğrama üzerine tek yüzü çinko kaplı üç adet kapı, *parekklesiona* ise bir adet ahşap doğrama kapı ile açılır. Dikdörtgen kesitli dört payenin taşıdığı kemerler üzerine 4.85x5.50 m. boyutlarında elips formu bir kubbe oturmaktadır. Kubbenin yüksekliği 15.6 m.dir.

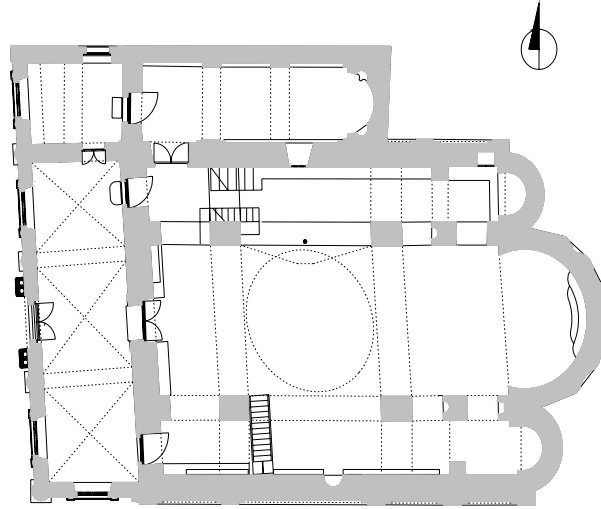
Mekanın doğu haç kolu uzunluğu 3.95 m., batı haç kolu ise 2.45 m.dir. Kuzey ve güney haç kolları ise birbirine eşit ve ikişer metredir. Köşe mekânları dikdörtgen planlıdır ve beşik tonozla örtülüdür. Yükseklikleri 10.4 m.dir. Haç kollarının da örtü sistemi beşik tonozdur ve yükseklikleri 6.77 m.dir.

Naos apsisi iç merkezli yarım daire şeklindedir ve derinliği 3.39 m.dir. Apsisin formu dışarıdan yedigendir. Bu apsiste duvarın içine yerleştirilmiş ahşap kapaklı bir dolap ve dolabın üzerinde de bir pencere bulunur. Örtü sistemi yarım kubbedir.

Yan apsilerden diakonikon, zemin kotundan 20 cm. yüksektedir. Derinliği 88 cm.dir. Prothesis ise zemin kotundan 26 cm. yükseklikte ve derinliği 88 cm.dir. Her iki apsis içeriden ve dışarıdan daireseldir. Yarım kubbe ile örtülüdürler. Prothesis'in kuzey yönünde, duvara bitişik olarak küçük bir çeşme bulunmaktadır. Yine aynı duvar boyunca merdivene kadar uzanan 26 cm. yükseklikte taş bir seki vardır.

Naostan ahşap ikonostasis ile ayrılan bema bölümü, apsilerin hemen önünde yer alan iki sütundan itibaren başlamaktadır. Günümüzde ikonostasisler mihrap yönüne yerleştirilmiştir. Her iki sütuna da 26 cm. derinliğinde birer niş açılmıştır.

* Andreadis kitabede başka yazıların da bulunduğunu ancak okunamayacak durumda olduklarını aktarmıştır.

Şekil 2. Hagios Gregorios Theologos Kilisesi zemin kat planı

Kubbeyi taşıyan kuzeybatı payesinin üzerinde yer alan ambon ve ikonostasis Rus Çarı I.Nikola tarafından hediye edilmiştir. Ambona 13 basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. Ancak kadınlar mahfiline çıkan merdivenle üst üste gelmesi nedeniyle sekizinci ve onuncu basamakların arası kapatılmıştır. Ambon ve ikonostasisler orijinal haliyle günümüze ulaşmışlardır.

Mekânın döşemesi dikdörtgen ve kare formlu doğal taş kaplamadır. Taş kaplamanın boyutları 30~46x30~84 arasında değişmektedir. Kubbenin hemen altında 3x3 m. boyutlarında, ortasında 1.3 m. çapında dairesel bir taş bulunan, kare bir form yer almaktadır. Bema bölümünün döşemesi ise mevcut kaya oyulup, murçla şekil verilerek oluşturulmuştur. Bu bölümün döşemesinin kilisenin ilk yapım döneminden kalmış olduğu düşünülür.

Kilisenin iç mekânındaki duvar resimleri kireç badana ile kapatılmıştır. Ancak bugün yer yer badanalar dökülmüş ve altındaki freskler ortaya çıkmıştır. Özellikle kubbe altındaki fresklerde üç adet yüz figürü rahatlıkla görülebilir. Gelverili Rumların anlattıklarına göre, kilisenin kuzey duvarında İsa'nın Platus tarafından mahkemesi, çarınca geriliş sahnesi, apsis kısmında Aziz Gregorios'un, Aziz Anthanasius'un, Aziz Basileus'un ve Kyrillos'un tasvirleri bulunmaktadır [4].

Galeri katına, naosun kuzey duvarına bitişik olan 8 adet taş, 18 adet ahşap basamaktan oluşan bir merdivenle ulaşılır. Mekan, yaklaşık olarak 4.85x11.4 m. boyutlarında ve dikdörtgen planlıdır. Örtü sistemi, kuzey ve güney uçlarında basık tonoz, ortada ise beşik tonoz şeklindedir. Döşemesi rabıta tahta kaplamadır. Ayrıca galerinin, 2.1x4 m. boyutlarında sağ nef üzerine uzanan bir balkonun vardır. Bu balkonun ve galeriye çıkan merdivenin üzerinde de eşya saklamak için yapılmış birer mekân vardır. Merdivenin on üçüncü basamağından "Kadınlar Mahfili"ne ulaşılır. Tamamen ahşap konstrüksiyondan oluşan mahfil, kilise camiye çevrildikten sonra eklenmiştir.

Hagios Theodoros *parekklesionu*, kilisenin kuzey duvarına bitişiktir. Yapıya, naos ve yan bölümden açılan bir kapıyla geçilir. Boyutları yaklaşık 2.65x8.4 metredir. Doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı yapı tek neflidir. Mekânın doğu ucunda bulunan apsisin derinliği 1.08 metredir. Apsiste iki adet niş bulunur. Bu bölüm zemin kotundan 14 cm. yüksektedir. Mekânın örtü sistemi doğu batı doğrultusunda beşik tonozdur. Tonoz boyunca yedi adet perkitme kemeri uygulanmıştır. Döşemesi dikdörtgen ve kare formlu doğal taş kaplamadır. Nartekle arasındaki mekâna ve naosa açılan birer penceresi vardır. Aydınlatması sadece bu iki açıklıktandır.

Şekil 3. Naostan galeri katı ve “Kadınlar Mahfili”ne bakış

Parekklesionun birinci katına çıkan merdivenden günümüze sadece son üç basamak ulaşabilmiştir. Naosdan galeriye çıkan merdivenden ulaşılan bir kapısı vardır. Bu bölümün boyutları yaklaşık 3x14 metredir. Döşemesi üç bölüm halindedir. Normal döşeme kotundan 41 cm. yüksekte olan kısım taş kaplamadır. Orta kısım rabita tahta kaplamadır ve konstrüksiyonu ahşaptır. Mekânın batı ucu ise yine taş kaplamadır. Örtü sistemi doğu batı yönünde beşik tonozdur.

Narteksin kuzeyinde yer alan ve *parekklesionla* bağlantıyı sağlayan mekânın boyutları 3.5x3.9 metredir. Örtü sistemi beşik tonozdur. Kilise bahçesine açılan bir kapısı vardır. Kilise çanının tokmağı da bu mekândadır.

Kilise avlusunun kuzeyinde misafirhane bulunur. Burada kilisenin müteveli heyeti toplanır ve bölgeyle ilgili konular görüşülürdü. Bölgenin ileri gelenlerinin ziyaretlerinde burada toplantılar düzenlenirdi. Başrahipler misafirhanede kalırdı. Misafirhanenin alt katında buğday, yağ depoları bulunmaktaydı. Ayrıca doğuda kilisenin dışında papazın oturduğu bir ev vardı. Günümüzde bu mekân cami imamının konutu olarak kullanılır.

Avlunun kuzeydoğusunda bir fırın, güneybatısında ise 37 basamakla inilen bir yeraltı ayazması vardır. Daha erken dönemde kilisenin güneyinde varlıklı bölge sakinlerinin gömüldüğü bir mezarlık yer alırdı [4].

Avlunun batı ucunda, 1924 yılında kilise camiye çevrilirken minareye dönüştürülen 15 m. yüksekliğinde çan kulesi bulunmaktaydı. Metal konstrüksiyonlu çan kulesi, minareye çevrilirken tuğla ile örülmüştür. Çan, Rusya Odessa’da yaşayan Gelveri’lilerin hediyesidir. Mücadele sırasında Rumlar Gelveri’den giderken yanlarında çanı, kandilleri, avizeleri, üzerlerinde kitabeler bulunan cam bardakları, İsa, Meryem, üç baş rahip ve Vaftizci Yahya’ya ait ikonaları, üzerinde Rusça kitabe bulunan muhafaza içinde, kutsal haçtan parçayı da yanlarında götürmüşlerdir [5].

Hagios Gregorios Theologos’a ve ailesine ait kutsal eşyaları ve iskeletlerine ait parçaları da beraberlerinde götürüp Nea Karvali’de bulunan Hagios Gregorios kilisesine yerleştirmişlerdir.

4.2. Cephe Düzeni

Kilise girişinin yer aldığı batı cephesi, 1896 yılına kadar açık bir nartekse sahipti. Dört adet sütun birbirine demir gergiler ve kemerlerle bağlıdır. Daha sonra kiliseye *parekklesion* eklenmiş ve narteks kapanmıştır.

Sütun başlıkları üzerinde melek, aslan ve haç figürleri bulunmaktadır. Galeri katının batı cephesine açılan penceresi üzerinde de aslan figürleri yer almaktadır. Bu pencere narteks eksenine yerleştirilmiştir. Narteks kapandıktan sonra sütunların arasına 4 adet ahşap doğrama pencere yerleştirilmiştir. Giriş kapısı da, ahşap doğramanın dışarıya bakan yüzüne çinko kaplanıp, üzerine çinko çivilerle formlar oluşturularak elde edilmiştir.

Şekil 4. Narteksin güney cephesinde yer alan sütun başlığı

Kuzey cephesi, *parekklesion* eklendikten sonra, güney cephesine eş olan görünümünü kaybetmiştir. *Parekklesionun* üst kat seviyesinde iki adet dikdörtgen pencere vardır. Zemin katında ise, avluya açılan, kilisenin diğer kapıların da olduğu gibi ahşap doğrama üzerine çinko kaplanmış bir kapısı yer alır. Orta apsis hizasında üç tepe penceresinin üst bölümü görülmektedir. Sol apsisin kuzey duvarında yer alan beşik kemerlerden ikincisinin yarısı, *parekklesion* duvarı arkasında kalmıştır.

Doğu cephesinde üçlü apsis düzeni görülmektedir. Ana apsis yedigendir ve beşgen bir kasnağa oturmaktadır. Apsiste iki uçtaki taklit olmak üzere 5 adet yuvarlak kemerli açıklık vardır. Bunlardan üçü örülerek kapatılmıştır. Yan apsislerin ise simetrik olarak ana apsislekilerle aynı boyutta birer penceresi vardır. İki de örülerek kapatılmıştır.

Kilisenin tarihi boyunca geçirdiği sanılan üç evresinin izleri sadece bu cepheden gözlenebilmektedir. Birinci dönem kilisenin ilk yapıldığı 385 tarihlidir. İkinci dönemin tarihi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Üçüncü dönem ise 1835'den günümüze kadar korunmuş durumudur.

Güney cephesinde orta apsis hizasında üç adet yuvarlak kemerli pencere vardır. Alt hizasında, kemerin orta aksında ise dikdörtgen bir pencere açılmıştır. Bu pencerenin gerek boyutları, gerekse duvarda boşluğundaki konumu nedeniyle sonradan açıldığı düşünülmektedir. İlk iki beşik kemerden birincisindeki pencerenin de sonradan açıldığı gözlenmektedir. Galeri katı seviyesinde kare bir pencere bulunmaktadır. Dördüncü kemerin formunda ise bir düzensizlik vardır. Tahminen bu kemer yıkılmış, onarılrken aslına uygun yapılmamıştır.

Kilisenin en önemli yapı elemanlarından birisi de taş kiremitlerdir. Kapadokya Bölgesinde başka kiliselerde de taş kiremitlere rastlanmasına rağmen alaturka kiremit formu ile diğerlerinden ayrılır.

Şekil 5. Çatı kaplaması taş kiremitler

5. SONUÇ

Hagios Gregorios Theologos Kilisesi, Kapadokya bölgesi içinde yer alan Güzelyurt yerleşiminin en önemli dini yapılarından biridir. Aziz Gregorios Theologos'a adanan kilise, 385 yılından günümüze ulaşmaya kadar birçok değişikliğe maruz kalmıştır. Plan şeması değişmiş, açık olan narteksi kapanmış ve bir *parekklesion* eklenmiştir. En son değişimini ise camiye çevrilerek tamamlamıştır.

1924'te Rumların göç etmesiyle, kilise cemaatini yitirmiş ve terk edilmiştir. Rumların evlerine yerleşen Türk halkın, bölgenin önemini kavrayamaması ve kendi yaşam tarzlarını aynen sürdürme isteği, doğal bozulma nedenleriyle birleşerek tahribatlara neden olmuştur.

Kilisenin bulunduğu Aşağı Mahalle'nin afet bölgesi ilan edilmesiyle, burada yaşayan halk yeni yapılan afet evlerine yerleşmişlerdir. Yukarı Mahalle'de yeni cami yapılmasıyla da, caminin cemaati iyice azalmıştır. Günümüzde ibadete gelen kişi sayısı günde birkaç kişiyi geçmemektedir.

Kilisenin dinsel etkisini kaybetmesiyle, bölge de önemini yitirmiştir. Mübadeleden sonra bölgeye yerleşen Türkler çevreye yabancı kalmışlar ve buranın önemini kavrayamadıkları için, yöreyi, kendi ekonomik şartlarında, gereksinimleri çerçevesinde kullanmaya başlamışlardır.

KAYNAKLAR

- [1] Akakiadis, İ.A., "Gelveri-Nazianzos ve St. Gregorios Theologos'un Hayatı Civar Köylerin Coğrafi ve Tarihi Tanıtılması ve Eski Eserler", Atina, 1928.
- [2] Lebides, A.M., "Kappadokias", Konstantinopels, 1899.
- [3] Thierry, N., M., "Nouvelles Eglises Rupestres de Cappadoce Region de Hasan Dağı", Paris, 1963.
- [4] Binoğul, E., "Güzelyurt/Gelveri'nin Fiziksel ve Tarihsel Gelişimi", YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1985.
- [5] Petropoulos, D., Andreadis, H., "La Vie Religieuse Dans La Region d'Akseray-Ghelveri", CEAM, Athenes, 1970.